

ՀԱՅ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՆՈՐ ՀԱՐԱՑՈՒՅՑԸ

Պատմության հարցեր-2: Խմբ.՝ Ա. Ստեփանյան, Եր.,
«Զանգակ-97» հրատարակչություն, 2013, 344 էջ*:

ԵՊՀ Համաշխարհային պատմության ամբիոնի վարիչ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ալբերտ Ստեփանյանի խմբագրությամբ լույս է տեսել «Պատմության հարցեր-2» տարեգիրքը:

Ժողովածուն ամփոփում է ԵՊՀ Համաշխարհային պատմության ամբիոնի և նրան մերձ կանգնած մի խումբ արհեստավարժների (պրոֆեսոր-նախներ) հետազոտությունները: Վերլուծությունների և նպատակի բնույթով տարեգիրքը կարևոր խոսք է արդի հայ պատմագիտության բնագավառում՝ ոչ միայն իր հարուստ բովանդակության և հայ պատմագիտության լավագույն ավանդույթները շարունակելու տեսանկյունից, այլև «պատմության գրության նոր հնարավորության» առումով:

Մտորելով այդ ամենի շուրջ՝ անխուսափելի են հետևյալ հարցադրումները. կարելի է արդյոք տարեգրքում ընդգրկված հրապարակումների իմաստային ու ժանրային բազմազանությունը և դրանց համաբերման ճիգը համարել պատմության նոր հարացույցի ցուցիչ, եթե այո՝ որքանով է իրական խոսել պատմության նոր հարացույցի հայկական տարբերակի մասին:

Արդեն 2002 թ. պրոֆ. Ա. Ստեփանյանի խմբագրությամբ լույս տեսած «Ինքնության հարցեր»¹ տարեգրքում փորձ էր արվել «լուսաբանել համակեցական ինքնության (և առաջին հերթին՝ հայ ինքնության) հիմնահարցերը՝ ամբողջի, հատվածի, ինքնապատկերի, համամարդկային և տիեզերական Հանուրի դիտանկյուններից», հարդյունս որի «անհատներն ու ազգերը հասնում են մտահոգևոր կայացման նորանոր հանգրվանների»²:

Ասվածի տրամաբանական շարունակությունն ակնհայտ է «Պատմություն և կրթություն» հանդեսի երկու պրակներում (1-2/2005 և 3-4/2007): Այդ հանդեսի խնդիրն էր հայ պատմագիտության ներքին կառույցների և արժեքային համակարգերի վերանայմամբ «խորացնել ազգի պատմական հիշողությունն ու գիտակցությունը»³: Եվ այս ամենն իրագործելու համար անհրաժեշտ էր համարվում «պատմագետների արհեստախմբի (կորպո-

*Ընդունվել է տպագրության 4.03.2014:

1 «Ինքնության հարցեր, տարեգիրք», խմբ. **Ա. Ստեփանյան**, Եր., «Զանգակ-97», 2002, 296 էջ:

2 Երկու խոսք, «Ինքնության հարցեր, տարեգիրք», խմբ. **Ա. Ստեփանյան**, Եր., «Զանգակ-97», 2002, էջ 9:

3 **Ա. Ստեփանյան**, Ընթերցողին, «Պատմություն և կրթություն», Եր., «Զանգակ-97», 2005, էջ 7:

րացիա) հետևողական և տևական աշխատանքը», նպատակավ «ի մի բերելու պատմագիտության առկա բոլոր ենթատեքստերն ու ենթալեզուները՝ սկսած ակադեմիական էսսեից մինչև ընկերաբանական (սոցիոլոգիական) հարցախույզ, պատմական դիմանկարից մինչև մանկավարժական դիտարկում», ստեղծելու համար «պատմական գիտության մի այնպիսի միջավայր, որտեղ հաշվի կառնվեն ընթերցողական տարասեռ հետաքրքրություններն ու ճաշակները»⁴:

Այս համապատկերում՝ «Պատմության հարցեր-2» տարեգիրքը կարելի է դիտարկել իբրև մեզանում **պատմագիտության ինքնագիտակցման որոշակի հանգրվան**: Ըստ այդմ՝ ժողովածուն **նպատակ ունի ձևավորելու հայ նոր պատմագետի կերպարը**: Պատմական խաղընթացի (ֆաբուլա) կայացման կարևորագույն նախապայմաններից մեկը պատմագետի անձն է: Նա ներգրավված է իր դարաշրջանի ընկերային, գիտական և մշակութային իրողությունների համապատկերում՝ պատրաստ դրանց դիտանկյունից երկխոսային հարաբերություն հաստատելու անցյալի հետ: Այդ երկխոսային պատմությունը միտված է պատասխան տալու ոչ միայն «ինչ է եղել» հարցին, այլ նաև՝ «ինչ կարող էր լինել ըստ պատահականության և անհրաժեշտության»: Դրանով՝ ընդլայնվում են պատմության ավանդական սահմանները⁵:

Մեծ մոտավորությամբ՝ այսպիսին է մեզանում «պատմություն» գիտակարգի վերափոխման հեռանկարը: Համալիր հարցադրումներով էլ այն ամբողջացնում է «Ինքնության հարցեր» տարեգրքի և «Պատմություն և կրթություն» հանդեսների խնդրարկումներն ու հայ պատմագիտության մեջ ուրվագծում պատմագիտական նոր հարացույցի հնարավորությունը:

Այսպիսով՝ «Ինքնության հարցեր» տարեգրքի, «Պատմություն և կրթություն» հանդեսի չորս համարների և «Պատմության հարցեր-1», «Պատմության հարցեր-2» տարեգրքերի համադրմամբ ակնհայտ է դառնում, որ մեզանում փորձ է արվում պատմությունը դիտարկել ասույթի բոլոր կարևոր միջավայրերում (և՛ ակադեմիական, և՛ բուհական, և՛ դպրոցական), միտված՝ պարամելու պատմության տարաբնույթ ընկալումները: Ըստ այդմ՝ կարող ենք առանձնացնել նորարարականության դրսևորումն առնվազն վեց տարբեր չափույթներում: Այն է՝

ա. Պատմության դիտարկումը տրամասույթի տարասեռ չափույթներում (ակադեմիական, բուհական, դպրոցական),

բ. Տեսական պատմագիտական խնդիրներ,

գ. Կոլեկտիվ մենագրության ժանրը (հոդվածների իմաստային և ժանրային ամբողջականությունը),

դ. Մենագրական հոդվածի ժանրը,

ե. Լեզվական ատաղձը,

զ. Քաղաքակրթական չափույթը:

Պատմության դիտարկումը տրամասույթի տարասեռ չափույթներում ընկալվում է երկու ուղղությամբ՝ մի կողմից, միջգիտակարգային (միջդիս-

4 Անդ:

5 Ա. Ստեփանյան, Երկու խոսք, «Պատմության հարցեր-2», խմբ. Ա. Ստեփանյան, Եր., «Զանգակ-97», 2013, էջ 7:

ցիպլինար), մյուս կողմից՝ պատմության լուսաբանման ու մատուցման հնարավորությունը ակադեմիական, բուհական, դպրոցական միջավայրերում:

Տարեգիրքը ավանդական պատմագիտության փակուղային, ներփակ իրողությունը հաղթահարելու համար առաջադրում է հարակից գիտությունների հետ ընդլայն փոխհարաբերությունների ձանապարհը՝ նրանց արդյունքների երկխոսայնացմամբ-բազմախոսայնացմամբ: Գիտություններ, որոնք մարդուն դիտարկում են տարբեր դիտանկյուններից: Համոզում կա, որ հարդյունս այս երկխոսության, հնարավոր կլինի ստանալ հասարակության(ների) և մարդու(կանց) փոխհարաբերությունների ավելի ամբողջական և բազմակողմանի պատկեր:

Մյուս դեպքում (ընտրության և մատուցման) ևս այն հույժ կարևորվում է, զի հետխորհրդային հայ պատմագիտության ճգնաժամն իր բացասական ազդեցությունն ունեցավ և պատմության ուսուցման վրա: Խիստ անջրպետ է առաջացել պատմության ակադեմիական և մանկավարժական (բուհական և դպրոցական) ընկալումների միջև: Դա պայմանավորված է պատմության ընտրության և մատուցման գործում խորքային տեսական մոտեցումների բացակայությամբ:

Պատմական հիմնախնդիրների ձանաչման մարքսիստական մեթոդի սահմանափակությունը խորհրդային պատմագետներին դրել էր ներփակ մի տարածության մեջ: Հարդյունս դրա՝ 20-րդ դարի պատմագիտական շատ հեղինակավոր ուղղությունների արդյունական մեթոդները կամ բոլորովին ժխտվում էին, կամ չէին արժանանում լուրջ վերաբերմունքի: Հետխորհրդային ժամանակաշրջանում արդեն առաջին անգամ հնարավորություն ունենալով այլոց կենսափորձի և մեթոդների հաղորդակցության, յուրացման համար, ներկայումս տեսության և մեթոդների խնդրականը ձեռք է բերում ոչ միայն առաջնային, այլև վճռորոշ նշանակություն:

Վերոգրյալ ներփակությունը հաղթահարելու ուրույն ձանապարհ է առաջադրում պրոֆ. Ա. Ստեփանյանը: Այն է՝ դիմել պատմական դեպքերի, դեմքերի և իրադարձությունների լուսաբանման նոր հարացույցերի՝ եզակիական, համադրական, տիպաբանական, համակարական և այլն: Այլ կերպ ասած՝ տարտամ անցյալականությանը հաղորդել միտում, ժիթմ և չափում: Գրության տիրույթում ծավալվող գործողություն, որն իրականացվում է պատճառական, ժամանակային, իմաստային, արժեքանական լծորդումներով: Շնորհիվ դրա էլ հնարավոր է դարձել անցյալը կերպավորել իբրև խաղընթաց (ֆաբուլա)՝ իրեն ներհատուկ երեք անփոփոխ բաղադրիչներով՝ սկիզբ, զարգացում, ավարտ⁶:

Տարեգիրքը ուրույն հետազոտական միջավայր է, ուր պատմական համատեքստը ներկայանում է իբրև հարակից գիտությունների արդյունքներով համադրված մի ալգորիթմ, որն ունի իր հստակեցված նպատակը (և՛ հետազոտական, և՛ հասարակական հնչեղության առումներով): Ըստ այդմ՝ այն մեզ ներկայանում է իբրև պատմագետ արհեստավարժների ամբողջական, համադրված աշխատություն: Միով բանիվ՝ կոլեկտիվ մենագրություն: Մեր պատմագիտության մեջ այդպիսի ամբողջացման փորձեր,

6 Տե՛ս Ա. Ստեփանյան, Երկու խոսք, էջ 7:

հարկավ, արվել են, սակայն սխեմատիկ. մեկ գրքի մեջ ներառվել են մի քանի հետազոտողների իրար հետ բնավ չերկխոսող աշխատանքներ: Սակայն **համընդգրկուն պատմություն** ունենալու համար կենսական անհրաժեշտություն է հարակից գիտությունների հետ համագործակցությունը, որի բացակայության դեպքում ներկա պատմագիտական ճգնաժամը անհաղթահարելի իրողություն է:

Կոլեկտիվ մենագրություն – ահա հայ պատմագետներին առաջադրված նոր լուծումը, երբ զանազան կրթանքների արդյունքների համադրմամբ միայն կարելի է տվյալ ժամանակի տվյալ հիմնախնդիրը որոշարկել պատմական հիմնախնդիրների ողջ շերտերով ու ամբողջականությամբ: Այսու՝ հնարավոր է և պատմագիտության շրջափոխումը «խնդրարկման գիտության»:

Նույն սկզբունքներով կառուցված է և մենագրական հոդվածի ժանրը՝ արդեն ավելի սեղմ տարածքում: Այն է՝ հոդվածը կառուցակազմված է հետազոտական հիմնախնդրի և դրանից բխող ենթախնդիրների շուրջ: Ընդ որում՝ հոդվածը, իր մակարդակի տարասեռ ասույթների միջև տարասեռ կապեր ստեղծելով, կազմակերպում է տեքստը, որն օժտված է մենագրության իրողության բոլոր նշաններով: Այս դեպքում հոդվածը դադարում է պարզապես մուտքի, ընթացքի և ավարտի (ամփոփման) պասիվ օղակ լինելուց: Այլ կերպ ասած՝ հոդվածի սեղմ շրջանակներում հնարավոր է դառնում լուծել մի խնդիր (կամ խնդիրներ), որը սովորաբար լուծելի է մենագրության համեմատաբար ընդգրկուն ծավալում: Հավելենք, որ մենագրային հոդվածը կազմակերպվում է պատումի (narrative) սկզբունքով ու տրամաբանությամբ՝ գիտաթեմայի բանաձևում, մուտք, հիմնախնդրի արծարծում, ավարտ-ամփոփում և գիտական ապարատ (սկզբնաղբյուրների և գիտական գրականության ճշգրիտ հղում): Այս առումով ուշագրավ է նաև տարեգրքի կառույցը. I. Տեսություն, II. Պատմության հոլովույթը, III. Պատմության սահմանները (Պատմական աշխարհագրություն, Պատմություն և գաղափարաբանություն, Պատմություն և նշանագիտություն, Պատմություն և գեղարվեստական տեքստ, Պատմություն և ժուռնալիստիկա), IV. Ժառանգություն, V. Պատմական ակնարկ, VI. Բուհական դասախոսություն: Բոլոր այս բաժինները, լինելով ինքնուրույն, միևնույն ժամանակ խորքային առումով կազմում են մեկ ամբողջական-երկխոսային տեքստ (տվյալ դեպքում՝ տարեգիրք):

Պատմագիտության ներփակության և համաշխարհային պատմագիտական մտքի եզրաբանական բառագանձարանից անհաղորդ մնալու պատճառով հայ պատմագիտական լեզվաբառապաշարում հրնթացս ժամանակի աղոտանում են հետազոտական եզրերի, հղացքների կամ հասկացությունների իմաստները: Իսկ հաճախ տեղի-անտեղի, անհաջող ու թյուր կազմակերպման արդյունքում կամ դուրս են գալիս կիրարկումից, կամ էլ պահեստավորվում հազվադեպ կիրարկումների շրջանակներում: Այսու՝ հայ պատմագիտության հիմնախնդիրներից է ոչ միայն պատմագիտական հասկացությունների, հղացքների վերաիմաստավորումը, այլև նորերի ստեղծումը: Այս գիտակցմամբ տարեգրքի հիմնական ուղղություններից է արդի պատմագիտական և այլ նշանակության եզրե-

րի թարգմանում–կիրարկումը: Մի բան, որն, անշուշտ, չափազանց դժվարին աշխատանք է: Երբեմն թարգմանությունն անհնարին է. ոչ բոլոր դեպքերում է, որ օտար եզրն ու դրա հայերեն տարբերակը պարափում են համարժեք իմաստային դաշտեր: Ավելի հաճախ՝ դրանք չեն համընկնում, և մտքի ճիգ է պահանջվում՝ հին և իմաստակորոյս բառերի իմաստները արդիականության համատեքստում ձշտելու և վերականգնելու համար: Առանձին բառարանի և գրքի գործ է՝ ուսումնասիրելու և ներկայացնելու թե՛ բառարանային և թե՛ բացատրական ամբողջությունը, որպիսին առկա է և հանդեսի լեզվաոճական բառապաշարում (օրինակ՝ «առտնին պատմություն» (Histoire du quotidien / History of Everyday Life), «մտակեցվածքային պատմություն» (L’histoire des mentalités) և այլն):

Տարեգրքի հիմնադիրները, վերակերպելով հայ պատմագիտության թե՛ մեթոդաբանական և թե՛ հետազոտական ողջ կառույցը, հետազոտությունների շրջանակներում պատմության հիմնախնդիրը դիտարկել են արդեն ժամանակատարածքային և բովանդակային նոր չափումներում: Դրանով փորձ է արվում հաղթահարել ավանդական գծային–իրադարձութենական ժամանակը: Այսու՝ տարեգրքի շրջանակներում պարափելով հիմնախնդրի ժամանակային չափման պատմական գործընթացի տարբեր շերտեր, առաջին անգամ հայ իրականության մեջ քայլ է կատարվում առ պատմական ժամանակի և քաղաքակրթության փոխհարաբերության հիմնախնդիրը: Այսու՝ հայոց պատմության դիտարկումը համաշխարհային պատմության հետնախորքում, նպատակավ՝ ազգային լոկալ ժամանակը լծորդել համաշխարհային տոտալ ժամանակին: Պատմությունը դիտարկելով ժամանակի քաղաքակրթական կամ «երկար տևողության» (Բրոդելյան *longue durée*–ի) ծիրում, առաջնային են դառնում պատմական գործընթացների տարասեռության ու ռիթմային բազմազանության ճանաչումն ու հետազոտությունը, ինչին և հետամուտ են տարեգրքի հիմնադիրները:

Ավելին, քայլ է կատարվում քաղաքակրթական հոլիզմը (ամբողջընկալում) կառուցալուծելու և նրա բաղադրիչների միջև նոր (պատճառական, տիպաբանական, համակարական) հարաբերություններով պատումի նոր մետատեքստ ձևավորելու ուղղությամբ: Բայց այս մոտեցումը տարեգրքում դեռ սոսկ ուրվագծվում է՝ հետագա զարգացման հանձնառությամբ: Հուսանք, այն հետազոտական նոր հեռանկարներ կբացի:

Այսքանն իսկ բավական է եզրակացնելու համար, որ «Պատմության հարցեր–2» տարեգիրքը հումանիտար գիտությունների տարաբնույթ ալ–գորիթմների համադրման հաջողված փորձ է: Եվ դա թույլ է տալիս այն դիտարկել իբրև պատմության նոր հարացույցի օրինականացման հայկական նախագիծ:

Սմբատ Խ. Հովհաննիսյան
Պատմ. գիյ. թեկնածու

ԳՐԱԽՈՍԻԹՅՈՒՆԵՐ

Հունվար–մարտ, 2014 թվական, թիվ 1 (45)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՐԹԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏԵՐԻՍՏ

A NEW PARADIGM OF ARMENIAN HISTORIOGRAPHY

Problems of History–2, Ed.: A. Stepanyan, Yerevan, “Zangak–97”, Publishing
Hause, 2013, 344 p.

Smbat Kh. Hovhannisyan

НОВАЯ ПАРАДИГМА АРМЯНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Проблемы истории – 2, Ред.: А. Степанян, Ереван, Изд.: “Зангак–97”, 344 с.

Смбат Х. Ованнисян